

Imre-Elek, Dénes-Dezső, Gábor-Dénes, Éva-Mária. Emilia-Emma, Ildikó-Emese, Gizella-Irén, Judit-Julianna, Éva-Emma, Csaba-Dezső.

Ezek közül csak két esetben fordul elő a kettős egyik tagjaként a szülő neve: Ernő-Dezső, Csaba-Dezső. A kiemelt név a használt név. A szülők foglalkozásbeli csoportosítása: 9 földműves, 2 tanító, 3 iparos.

A kimaradó nevekről

János, Mózes, Rebeka, Mária, Borbála letűnően vannak az első-második helyről, sőt az utóbbi időben nyolcadik vagy tizedik helyre sem kerültek be. 120 év alatt 21 név maradt ki. Ugyanakkor 60 név jött be, bár a születési arányszám csökkent.

A nevek kimaradásáról konkrét dolgokat nem tudhatunk. Esetleg feltételezésekbe bocsátkozhatunk.

Tény az is, hogy bizonyos korban, bizonyos helyen rosszhírűvé válik egy-egy név, vagy éppen ellenkezőleg: esetleg tabuvá távolodik. Miért nem ismerünk Judás bácsit? Vagy, amióta Józsa Béla emléke szoborba, történelemkönyvbe, intézmények, utcák nevévé íródott, szülőfalujában, itt Hodgyában, miért nem keresztelt egyetlen egy Jó-

zsa-család se Béla fiút? Legalább hat család megtehetette volna. Úgy látszik, hogy a nevek birodalma mégsem hagyja semlegességben az emberi tudatot.

Evtizedenkénti névmennyiség

A férfineveknél egyenletesebb a névszóródás, mint a női neveknél. A 942 női névadás egynegyedét a Julianna és a Rebeka adja 156, illetve 116 értékben.

A névadás hullámhegyei és hullámvölgyei összefüggésbe hozhatók-e a történelmi események falunkat érintő hatásaival? Ezen a téren nem tudok eligazodni, bár szeretnék egy logikailag helyes következtetést levonni. Mindenestre ennek tanulmányozására bővebb történelmi, társadalmi, gazdasági, néprajzi, lélektani, kultúrtörténeti vonatkozások összhangba hozatala szükséges.

Befejezőül hadd soroljam fel az 1968-ban (szeptember haváig) született csecsemők nevét:

FIÚK

László
Levente
Lehel
Zoltán

LÁNYOK

Enikő
Gabriella
Ildikó

Geréb Attila

Detta városiasodásának útja

Korunk társadalmi fejlődésének jellegzetes vonása az urbanizáció, a városiasodás. Egyrészt a mezőgazdasági lakosság adja fel ősi foglalkozását, költözik városba és ott keres elhelyezkedést, másrészt a falu és város közötti különbség fokozatos felszámolása révén egyes falutelepülések városfunkciók végzésére válnak képessé és kapnak városi státust. Ez történt hazánkban az 1968. évi területi-közigazgatási átrendezés során több községgel. Ilyen fiatal város a Temes megyei Detta is, melynek új rangját a minisztertanács 1968. május 27-én kelt 1119. számú határozata adta meg. Közjogi helyzete megváltoztatásának indoklásában utalás történik arra, hogy Detta lakossága a település gazdasági és társadalmi-kulturális fejlődése következtében hangsúlyozottan városi jellegű, és hogy a helység a tájkörzetre kisugárzó politikai-közigazgatási városfunkciót lát el.

Célunk azon társadalmi és gazdasági tényezők elemzése, melyek Detta urbanizálódását elindították és meghatározták, vagyis annak az útnak a bemutatása, melyet ez az ősi település a városiasodás felé haladva története folyamán megtett.

Régészeti leletek tanúsága szerint a helység területén a második évezredben időszámításunk előtt bronzkori település létezett. A római uralom korában is lakott hely volt, s agrár jellegű faluként illeszkedett be a provincia közigazgatásába. Az élet folytonosságára a népvándorlás és a korai hűbériség korában síremlékek és gazdag érme- és ékszerleletek engednek következtetni.

Írott források a helységről 1360-ban szólnak meg. Elnevezése akkor a nyilván szláv eredetű *Déd* (Deed) volt. Dédi (de Deed) Péterről forrásaink egy jobbágy bántalmazása miatt indított vizsgálat kapcsán emlékeznek meg. 1411-ben a község a Nagylakiak birtokállományához tartozott; a család utolsó sarja 1421-ben örökösödési szerződésben Csáky Miklós erdélyi vajdának és fivérének ígérte a falut, de a Nagylakiak magvaszakadtával az uralkodó a szerződést figyelmen kívül hagyta, és a birtokot, mely az ősiségi törvény alapján a koronára szállt. 1427-ben hadi érdemekért Nagymihályi Albert volt horvát bánnak adományozta. A Nagymihályi nemzetség 1550-ig bírta a helységet, amikor is I. Ferdinánd adománya alapján Martinuzzi Fráter György erdélyi kincstartó és Petrovics Péter temesi ispán tartott rá igényt. A birtokszerzés tárgyalanná vált, mert a Temesvidéket 1551-ben a törökök foglalták el.

A török uralom korában, a 15 éves felszabadító hadjárat idején (1593—1608) a falu közelében húzódott az erdélyi fejedelemség és a hódolt-sági terület határa. Feltehetőleg a „végeken“ dúló csatározások okozták a község pusztulását, mely a törökök kiűzése után összeírt lakott helyek jegyzékében (1717) már nem is szerepel. Történetének fehér lapjaira Mercy Kolos bánügyi kormányzó kezdett új fejezetet írni akkor, amikor a község területére 1724-ben 37 — főleg trieri származású — német családot telepített. Az újjáéledt falu *Deda*, majd rövidesen *Detta* néven bukkan fel az okiratokban; a környékbeli románság ma is régi elnevezését használja *Dedul* alakban. Lakosainak létszámát a XVIII. század minden telepítési hulláma újabb kontingenssel szaporította, úgyhogy a telepítések végén, 1794-ben a falu mintegy 125 házában 792-en laktak.

A település módját tekintve, a helység paralelogrammás vízmenti település; a Berzava folyó egyik ágán fekszik, mely ma ugyan többnyire szárazon áll, de a múlt század utolsó harmadáig ősi szokásjognak megfelelően mindig a folyó vízhozamának negyedrészt ide irányították. A XVIII. század végén a falu belterülete két hosszanti és két keresztutóból állt. A főutca egyik kereszteződésénél alakult ki a helység gazdasági súlypontja a kincstári épületekkel (számvevőség, regálposta, vendégfogadó és mögötte a mészárszék), a másik utcakereszteződésnél helyezkedtek el az egyházi intézmények: templom, plébánia, felekezeti iskola. A két pólus között kapott helyet a községháza.

A látszólag jelentéktelen település adottságaiban már akkor egy viszonylag nagyobbszerű fejlődés erői szunnyadoztak. Lakosainak számottevő hányada ugyanis iparosokból rekrutálódott, földműveléssel a telepéseknek alig fele foglalkozott. Kézműiparának viszonylagos koncentrátsága révén a helység jelentős gazdasági vonzást gyakorolt tájkerületének tisztán agrár jellegű falvaira. Már Mercy kormányzó a helyi kereteken túl irányító és példamutató szerepet szánt mezőgazdáinak; szándéka szerint mintaszerű gazdálkodással a község parasztjainak az egész környék mezőgazdaságára kedvezően kellett hatniuk, ugyanúgy, mint például Temesvár, vagy Mercyfalva,

Gyarmata és Giroda szakértő földműveseinek. Hogy legalábbis az állattenyésztés terén a telepések e várakozásnak megfeleltek, következtethető 1737-ben összeírt állatállományuk nagyságából: egyedül szarvasmarha több mint négy jutott átlagosan egy-egy családra. A környéket érdeklő tény volt az is, hogy néhány bánsági helységhez hasonlóan Dettán is létesült eper-csemetekert, melyben az utakat szegélyező és a selyemhernyótenyésztés céljaira szükséges eperfácskákat nevelték, és azokkal a szomszédos falvakat ellátták.

A helybeli mezőgazdaság azonban új csapásokon is haladt. A Mantua környékéről származó olasz nagybérló Baldi-család 1787-ben Dettán megtelepedve rizstelepet létesített, melyet a szomszédos Dentán levő ültetvényeivel együtt (1773-ban 250 hold) Dettáról igazgatott, ugyanúgy, mint ahogy az 1794-ben Dettára költöző olasz Arizi-család is innen kezelte a közeli Topolyán 1786-ban létesített rizsföldjeit. (Ez hazánk legrégebbi ma is fennálló rizsgazdasága; a tekintélyes birtokra egyébként a család 1801-ben adománylevelet és „topolyai” előnévvel nemességet is nyert.) Az a körülmény, hogy az olasz nagybérlők tökéletes módon megszervezett mezőgazdasági üzemeknek Dettán lett az adminisztrációs központja, kétségtelenül emelte a helység gazdasági jelentőségét.

Az Ariziek építették 1805-ben, kétségtelenül olasz mesterekkel, a város központjában álló reneszánsz kúriát; ez ma is díszé Dettának.

A Berzava menti rizstelepek létesítésének volt egy külön említést érdemlő társadalmi-jogi következménye: amikor a bécsi udvar a XVIII. század nyolcvanas éveiben a bánsági kincstári birtokok nagy részét magánfeleknek eladta, a rizstermelő falvakat nem bocsátotta áruba, úgyhogy azok nem kerültek földesúri hatalom alá, hanem a kincstár birtokai maradtak.

A helység viszonylagos gazdasági fejlettsége és az a szerep, melyet táj-körzetében betöltött, különleges elismerésben és méltánylásban részesült 1810-ben, amikor I. Ferenc király „a már úgyszólván hasznosságnak és felvirágzásnak indult birtok lakóiról való és a szomszédos helységekről előre gondoskodás céljából” Dettát mezővárosi kiváltsággal és vásártartás jogával ruházta fel (1886-ban a közigazgatási törvény megszüntette a mezővárosok kategóriáját; a helység akkor nagyközséggé minősült). A vásáros helyéül előlépett település sokat ígérő fejlődését már néhány év múlva beárnyékolta a múlt század második tizedében kitört agrárválság. A napóleoni háborúk utáni alacsony gabonaárak és az árugabonaértékesítés nehézségei, az 1811-ben és 1816-ban végrehajtott pénzügyi defláció, valamint az 1813-as rendkívüli árvíz a mezőgazdák egész sorát tette tönkre, kik telkeiket elhagyva, részint el is költöztek a városkából, részint pedig zsellérekévé deklasszálódva más foglalkozás után néztek. 1817-ben nem kevesebb, mint 17 egész, 4 fél, 41 negyed és 8 nyolcad telek maradt gazdátlanul „elszegényedés” miatt; e telkeket általában újonnan beköltöző családok vették át. Ezzel megkezdődött az úrbéres lakosság rétegződése. Az elszegényedett és telkeiktől megvált egykori birtokosok egy része a nincstelen munkavállalók csoportját szaporította, mely a múlt század közepén az 1653 főnyi összslakosság 110/100-át tette ki.

Az ellenkező folyamat, az úrbéresek vagyonosodása, ugyancsak a múlt század húszas-harmincas éveiben kezdődött. Félparaszt-féliparos elemek nagyobb szabású, 240—350 holdnyi területeket vettek haszonbérbe készpénzben kikötött bérért, felhalmozott tőkájukat pedig földbirtok — előszeretettel

szőlőskertek — vásárlására fordították (mert azok nem tartozván szervesen az úrbéri telekhez, könnyebben voltak megszerezhetőek), vagy pedig az akkor létező egyedüli iparvállalatokba: a malmokba való betársulásra használták. Mindazonáltal nagyobb arányú vagyonszerzésről a XIX. század közepéig csak a nemesi Arizi- és vele rokon Timáry-család esetében beszélhetünk. A birtokkoncentráció révén megduzzadt úrbéri gazdaságok nagysága általában nem haladta meg a másfél telket. A bérmunka fokozott alkalmazása (az úrbéres gazdaságok 72%-a idegen munkaerőt vett igénybe) és a részint természetben, részint pénzben fizetett bentkosztosok fél-feudális, fél-tőkés jellegű bérezési módja azonban a kapitalizmus térhódítását tükrözi a mezőgazdaságban.

A polgárosodás felé haladó vagyonosabb családok a szellem területén is eszközöltek befektetést: fiaikat taníttatták és adták a helységnek az első paraszt-polgár származású értelmiségieket, tanítókat, kiknek érdeme az, hogy igényesebb társadalmi szerepre készítették fel azt a nemzedéket, melyre a század második felében a kapitalista átalakulás pionírmunkája várt.

Számba véve a múlt század közepéig tartó fejlődés eredményeit, megállapíthatjuk, hogy az 1848—49-es polgári demokratikus forradalom küszöbén a város társadalmi szempontból a régi viszonyok lazulásának, kezdődő bomlásának színtere; ugyanakkor gazdasági, közigazgatási és egészségügyi szempontból a városteremtő erők a tájközvetben is fontossággal bíró intézményeket és erőforrásokat alakítottak ki. Ilyenek a dettai és topolyai rizstelepek, melyek akkoriban az ország, de valószínűleg egész Délkelet-Európa egyedüli ilyenmű vállalkozásai; a dettai Arizi Lipótnak a rizstermelést népszerűsítő, 1845-ben megjelent cikkei abban az időben még nem találtak meghallgatásra, jöllehet Niczky Kristóf, az udvari kancellária tanácsosa már 1779-ben úgy értékelte a bánsági rizstermelést, mint amely az egész birodalomra nézve hasznos. Az évente kétszer megtartott országos vásár és a hetipiacok az árucseré lebonyolításának voltak növekvő jelentőségű helyei. A kiskereskedelem szolgálatában három üzlet állott. Az iparban 52 kézműves tömörült az 1842-ben megalakult céhbe; tevékenységük 22 szakmát ölelt fel. Az iparvállalatokat két száraz- és két vízimalom képviselte. Az egészségügyi szolgálatot 1786 óta orvos, 1834 óta állatorvos is, valamint egy 1836-ban létesült gyógyszerár látta el. A helyi közigazgatási szerveken kívül a XVIII. század óta kincstári számvevőség, azonkívül a temesvár—pancsovai postajáratnak egy állomása működött a városban.

Ami a mezővároska külső képét illeti, falusi arculata a múlt század közepéig alig változott, és építészeti, rendészeti szempontból — az Arizikúriától eltekintve — semmi sem emelte ki környezetének hasonló telepés községei közül.

Az 1848-as törvények nem változtatták meg a helység osztályszerkezetét; a nincstelen zsellérek nem jutottak földhöz. Ellenben a földesúri szolgáltatások eltörlése a polgári átalakulást szolgálta. A városka társadalmi-gazdasági struktúrájában és az ennek függvényét alkotó urbanizálódásban úgrásszerű változást hozott a vasút bevezetése. A Dettát érintő és a forgalomnak 1858-ban átadott temesvár—báziási vonal itt közúti csomópontot szel át, ugyanis a helységben keresztezi a Temesvár és Duna között kigyózó országutat az a műút, mely összeköti a torontáli síkságot a krassói hegy-

vidékkel. Ez a forgalmi helyzet egy széles körzet terményátrakó állomásvá és gabonakereskedelmi központjává avatta a várost.

A hirtelen megnövekedett árucsereforgalomnak elsősorban a regálbérlok voltak haszonélvezői. Az 1853. évi úrbéri rendezés ugyanis fenntartotta a földesurat (jelen esetben az államkincstárt) illető ún. királyi kisebb haszonvételi jogokat, melyek közül a kocsmajog és malomjog bérlői, monopolisztikus helyzetük élvezetében, a megnövekedett forgalom feltételei között hamarosan meggazdagodtak. (Ugyanez volt a helyzet a regálposta bérlőjének esetében, míg a vásárjog bérlete az egész városnak egyik fő jövedelmi forrása.)

A helybeli vízimalmot tulajdonosa rövidesen gőzgéppel meghajtott kereskedelmi malommá alakította, 1863-ban pedig a kis üzem helyén korszerű exportmalmot létesített. A kiváló bánügyi liszt iránti kereslet új malomipari vállalatok alapítására adott ösztönzést. Vállalkozó szellemű iparosok és kereskedők szakmát cseréltek, gabonával és liszttel kezdtek kereskedni, felhalmozott tőkéjükkel pedig malmokat rendeztek be. Az eredetileg cséplőlokomobilokkal meghajtott kis üzemek idővel nagyipari egységekké fejlődtek, ezt elősegítette az 1872-ben létesített, tőkeerős két dettai bank hitelpolitikája. A két pénzügyintézet ugyanis szívesen vállalt érdekeltiséget ipari létesítményekben; a banktőke összefonódása az ipari tőkével Dettán 1877-ben kezdődött, és tartós jelenségnek bizonyult.

A századforduló idején már öt malom működött a helységben, összesen mintegy napi 18 vagonos őrlőképeséssel. A legnagyobb vállalat, a Dettai Hengermalom kapacitása nyolc és fél vagon volt, 300 lóerős gőzgéppel rendelkezett, és állandóan 70 munkást foglalkoztatott. A gyáripari egységek számát a megszorodott építkezések igényeinek kielégítésére létesített (1889, 1904) két téglagyár növelte.

A céhes kötöttségtől megszabadult kisipar a századforduló idején a szakmai munkamegosztás fejlettségét tükrözte: 44 szakmában 171 mester dolgozott. Egyik-másik műhely — legalábbis alkalmazottainak száma alapján — kis gyár jellegű vállalatná minősült (szappangyár, kalapgyár). A kereskedelem terén a mezőgazdasági termékcserre fejlődésével lépést tartott a közsükségleti cikkekkel való kereskedés is. A századforduló idején az üzleti hálózat már 62 nyílt üzletet ölelt fel. A hetipiacok céljaira az előjáróság 1875-ben piacleret hasított ki a város belterületén.

Az ipari és kereskedelmi tevékenység révén felhalmozott tőke a mezőgazdaságra vetette magát. A vásárlókedv kielégítésére a dettai határ túl szűk lévén, az ingatlanszerzések a szomszédos falvak területeire terjedtek ki, és ott egy tanyavilág kialakulásához vezettek. A birtokkoncentráció következtében 1887-ben tizenhét, 1895-ben pedig már 25 család gazdálkodott 100 holdnál nagyobb területen. A 25 mezőgazdasági üzem összkiterjedése 9402 holdat tett ki, vagyis egy-egy gazdaság átlagos nagysága 376 hold volt.

A nagygazdaságok egyre fokozódó mértékben tértek át üzemeik gépesítésére, ezért kiszolgálásukra szinte szükségszerűen újabb ipari vállalkozások jöttek Dettán létre. 1889-ben, majd 1895-ben malmok melléküzemeiként vasöntöde és két gépjavító műhely kezdte meg működését; utóbbiak egyike az első világháború küszöbéig 80 alkalmazottat foglalkoztató gyárrá fejlődött.

A gazdasági átalakulás társadalmi szempontból mélyreható változást eredményezett. Az úrbériség idején egységes parasztság teljesen felbomlott, és kialakult egyrészt a polgárságnak, másrészt a munkásságnak jól

elhatárolt, de számos árnyalatot feltüntető két alapvető rétege. A társadalmi rétegződés arányaira jellemző körülmény az, hogy 1887-ben a vármegye 12 legnagyobb adófizetője dettai polgár volt, s hogy a századforduló táján a nagy adófizetőket megillető ún. virilis jog alapján húsznál több (1914-ben 27) dettai kapott helyet a megyei képviselőtestületben. Ugyanakkor a munkaerejüket kényszerű módon áruba bocsátók száma a kisiparban 250, a gyáripárban körülbelül ugyanannyi volt, a mezőgazdaságban pedig egyedül a 25 nagygazdaság 279 cselédet foglalkoztatott.

A polgárság életmódja miben sem különbözött a nagyvárosi polgárokétól. E réteg társadalmi életének központi kerete az 1873-ban alapított Polgári Kaszinó, illetve az 1884-ben létesített Polgári Olvasókör; városi életformája igényeinek kielégítésére 1874-ben cukrászda, 1887-ben kávémérés (ma eszpresszónak neveznök), 1893-ban pedig kávéház nyílt meg. Fiatalságának találkozóhelye a kilencvenes években létesített teniszpálya.

A munkásságnak is voltak klubjai. A dolgozók szervezkedése 1875-re nyúlik vissza, amikor megalakult az Általános Munkás Beteg- és Rokkantpénztár helyi fiókjá; 1893-ban a malommunkások létesítettek szakmai egyesületet, 1906-ban pedig a mezőgazdasági dolgozók tömörültek a Földmunkások Országos Szövetségének helyi szervezetébe.

A strukturális változásnak megfelelően átalakult a helység külső arcu-lata is. A társadalmi szerkezet egyik pólusán elhelyezkedő szegény népréteg hihetetlenül apró házhelyeken a *Mehala* elnevezésű negyedben zsúfolódott össze, a vagyonos polgárság pedig a központot, elsősorban a főutcát építette be tetszetős, tágas házaival, melyek nem egy esetben városi műépítészek tervei szerint készültek. A magánházak közül irodalomtörténeti vonatkozása miatt említést érdemel a Dentai út 18. szám alatti épület; Bakálovich Emma lakott benne, aki Reviczky Gyula költőt ihlette versírásra. *Uton* című versében a költő így vall:

*Hegyét, folyót, sok várost ér a mozdony,
A tájék más lesz, elmarad,
De én nem látok mást, csak a te kedves,
Zöld ablakos kis házatat.*

A reprezentatívabb középületek közül említésre méltó az 1868-ban emelt városháza, a Hoffmann Antal verseci építész tervei szerint épült ligeti kioszk (1896), a stíluszisztaságával kitűnő neogótikus templom (1900) és a magánalapítású aggok otthona (1906), mindkettő Hart Károly verseci műépítész sikerült alkotása. Az aggok otthonában ma kórház működik. A tűzoltóság 1910-ben létesített őrtornya és vízállomása Meyer Lajos dettai mérnök tervei szerint épült.

A századforduló táján került sor bizonyos fokú közművesítésre is. Részleges kanalizációt 1889-ben építettek ki, utcaaszfaltozást és fásítást 1891-ben hajtottak végre, villanyvilágítás bevezetésére 1902-ben került sor. Ugyancsak 1902-ben tértek rá az utcák locsolással való portalanítására. Központosított vízellátás hiányában házi vízvezetékek épültek (számuk 1913-ban 32). A városképbe harmonikusan beilleszkedő park régen kincstári erdő volt. Egy részét népliget fenntartására alakult egyesület vette meg 1884-ben. A parkot 1903—1904-ben egy-egy szoborral díszítették; egyébként az idegenek figyelmét az iskolaépület falában elhelyezett, egy-egy érdemes tanító emlékért megörökítő emléktáblák vonják magukra.

A kapitalista átalakulás autodidakta „pionírnemzedéke“ nagyra értékelte az iskola szerepét, s 1877-től alsófokú ipari szakoktatást szervezett az ifjúság számára.

A közösségi érzés fejlettségéről és a művelődés iránti fogékonyságról a kulturális és általában a társadalmi egyesületek rendkívül nagy száma tanúskodik. Lövészegylet önvédelmi célokra már 1791-ben alakult, önkéntes tűzoltóegylet egy nagy tűzeset után 1875-ben jött létre, énekkar 1880-ban, filharmóniai társaság 1886-ban kezdte meg működését. Helybeli sajtószervvel 1881 óta rendelkezett a város, amikor is *Dettaer Zeitung* néven német hetilap indult 60 évre terjedő útjára; 1886-tól német nyelvű időszak kiadvány látott napvilágot (*Lose Blätter*), magyar hetilap alapítására pedig 1900-ban történt kísérlet (*Detta és Vidéke*).

A vasútépítő munkások nagyszámú megbetegedése és elhalálása (a dettai pályaszakaszk építései 37 munkás vesztette életét) adott ösztönzést egy magánkórház létesítésére (1857); medence-, kád- és gőzfürdőt a nyolcvanas években a Dettai Hengermalom bocsátott a közönség rendelkezésére, ily módon hasznosítva erőgépeinek fáradt gőzét.

Nem kétséges, hogy a fejlődés eredményeképp Detta már a múlt század vége felé oly gócponttá alakult, mely összekötő kapocsként illeszkedett körzetének falvai és a nagyváros — Temesvár — közé, és képes volt megszűrni és nagyjából kielégíteni környéke lakosságának kényesebb igényeit is. Hatókörzete mintegy konkrét körvonalazást nyert akkor, amikor 1848-ban 20 községet számláló járás központja lett; ennek területe egybeesett az 1871-ben létesített bíróság és az 1896-ban felállított közjegyzőség körzetével.

A századforduló után a gazdasági fejlődés megtorpant. Megnyilvánul ez a lélekszám stagnálásában is. Amíg 1851-től 1900-ig a lakosok száma 1653-ról 4175-re szaporodott, a negyvenes évekig csak 4328-ra nőtt.

Már századunk első évtizedében megmutatkozott, hogy a malomipar túlfejlődött. Egységei között éles konkurrenciaharc kezdődött, melyet kartellszerű megállapodás elsímított ugyan, de a nehézségek kihatottak a bérezési viszonyokra, s a munkásság nagyarányú megmozdulását váltották ki. 1906-ban közös irányítás alatt a malomipari dolgozók és a földmunkások kezdtek bérharcot, melyhez az építőipari és cipészipari alkalmazottak csatlakoztak. Megmozdulásuk a május 30-án kitört általános sztrájkban kulminált. Az 1907 végéig elhúzódó harcok a munkásság követeléseit nagy részének teljesítését eredményezték.

Az első világháború után a helybeli malomipar, elvesztve piacait, el-sorvadt. Különbösen is, legnagyobb két egysége közül az egyik, a Dettai Hengermalom, leégett, a másik, a 6 és fél vagonos őrlőképességű modern Bánáti Múmalom RT tönkrement, árverésre került, s új tulajdonosai leszerelték. Épületében 1924-ben furnírgyár létesült, és ez az új vállalat volt az, mely felszívta a helybeli munkaerőfölsleget, valamint a háború utáni földreform folytán megszűnt tanyák népét. Különbösen csak rövidéletű egyéb vállalatok jöttek létre (porcelánégető üzem, növényi olaj gyár). A furnírgyár szívóhatására beköltöző falusi és tanyai lakosság újmunkás-lakónegyedeket épített ki: számuk ellensúlyozta a világháború előtt kivándorolt (1904—1908 között a lakosság 50%-a) és a háború után elköltözött családok számát. A kisház-építkezések folytán a húszas években a városfejlődés a perifériákra tolódott: ott létesült 1925-ben új villanytelep és közvágóhíd is; a központban egyedül a park mellett 1921-ben épített sportpálya volt közérdekű létesítmény

A világgazdasági krízis súlyos következményekkel nehezedett a gazdasági életre. Hat pénzintézet végzetesen megrendült, a malomvállalatok eladósodtak, a gépgyár bezárta kapuit, berendezése pedig idegenbe került, az építkezések volumenének lecsökkenése a két téglagyár egyikének kartell jellegű közös megegyezéssel elhatározott üzembeszüntetésével járt. Az újszerű gyártmányokat (lemez, panel, egzotikus furnír) piacra hozó furnírgyár a válságot átvészelte, és tovább fejlődött; feléje konvergált minden munkaerőfölösleg, s az eredetileg 40 munkással induló üzem 1944-ig mintegy 600 alkalmazottal dolgozó egységgé bővült.

Századunk első négy évtizedében a művelődés síkján is regisztrálható néhány figyelmet érdemlő esemény. 1908-ban, majd 1938-ban egy-egy állandó színpadot állítottak fel, és ez biztosította a műkedvelő, valamint a hivatásos vándorszínjátszásnak megfelelő keretét; 1909-ben nyílt meg a „tudományos bioskop színház”-nak nevezett mozi. 1913-ban hosszas huzavona után sikerült a Munkások Dal- és Önképzőköre számára működési engedélyt kieszközölni. A középiskola elnyerésére irányuló évtizedes törekvést 1914-ben siker koronázta: polgári iskola nyitotta meg kapuit. Vonzóereje igen nagy volt; 1914—1919 között a tanulók 41,8%-a rekrutálódott a környékről. 1924-ben reálgimnáziummá alakult át, de néhány évi fennállás után működését költségvetési okokból beszüntették.

Hovatovább úgy tűnt, hogy a XIX. századbéli rohamos lendület után Detta mintha megrekedt volna a haladás útján, és további emelkedésre már nem volna képes. Fejlődésének azonban új távlatai nyíltak meg 1944 után. A szocialista átalakulás során teljesen megváltozott a társadalmi struktúra. A helység 6045 lakosából ma 3251 szocialista intézmények és vállalatok alkalmazottja.

Közigazgatási szempontból a régi beosztás idején, 1950-től 1968-ig (az 1956—1960 közötti éveket kivéve) Detta rajonközpont volt; így megnőtt súlyllyal került egy sokkal szélesebb körzet gyűjtőpontjába. Lélekszáma ekkor rendkívüli módon megnőtt, s a rendelkezésre álló lakterület elégtelennek bizonyult; nagy tömegek ingáztak a rajonszékhelyre. A lakáskrízis enyhítésére több tömbház épült, a kisházépítéshez nyújtott hatósági támogatás segítségével új lakónegyed keletkezett. 1950 óta közigazgatásilag Dettához tartozik Opatica falu is.

A rajonálás megszűnése után is a helységben folytatta működését széles körű területi illetékességgel a bíróság, ügyészség és közjegyzőség.

A nagyüzemi mezőgazdálkodás lehetővé tétele céljából 1948-ban gép- és traktorállomás létesült, mely ma gépállományával (152 traktor, 94 kombájn) 11 mezőgazdasági termelőszövetkezetet lát el. A földhöz juttatott dettai parasztság 1952-ben lépett a közös gazdálkodás útjára, és 730 hold földet művel meg. 1967-ben állattenyésztésre szakosított állami gazdaság is létesült. A mezőgazdasági szektornál nagyobb fajsúllyal a gyáripar szerepel a helység gazdasági életében. Profilja teljesen megváltozott, s az egykor virágzó malomipar helyét a faipar foglalta el. A Fafeldolgozó Vállalat (furnírgyár) köztársasági érdekeltségű egység; közel 1000 alkalmazottat foglalkoztat, évi össztermelésének értéke 93 millió lej. Gyártmányainak közel 80%-át 20 országba exportálja.

A községgazdálkodás és helyiipar keretébe téglagyár, malom, asztalosüzem és egyéb kisebb vállalatok tartoznak. A két termelőszövetkezet közül az egyik bútorgyártásra rendezkedett be, a *Drum Nou* elnevezésű kisipari

szövetkezet pedig 38 egységével a legváltozatosabb kézműipari szakmákat egyesíti, melyek közül különös említést a 250 egyént foglalkoztató perzsaszőnyeg-csomózó részleg érdemel. A kereskedelmet a dettai fogyasztási szövetkezet bonyolítja le; vidéki fiókjával együtt 57 egység tartozik hozzá.

Pénzügyi téren a Nemzeti Bank és a Mezőgazdasági Bank egy-egy fiókja, valamint a CEC-kirendeltség fontos.

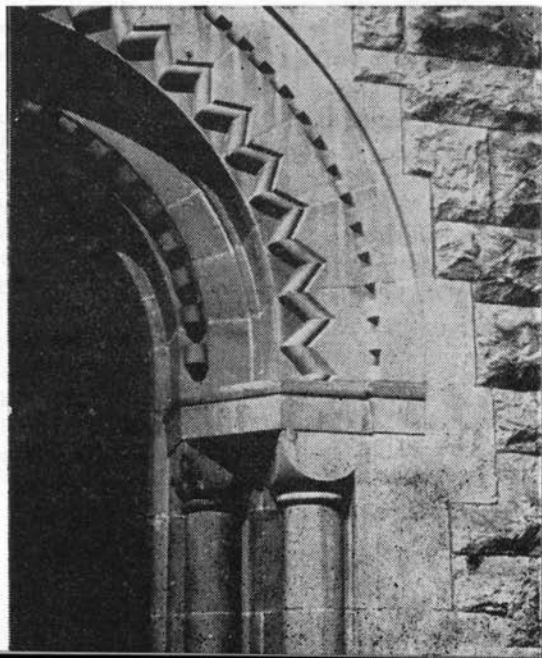
A kulturális tevékenység fókuszai az általános iskolák és líceum, összesen 1130 román, német és magyar tanulóval, kikkel — anyanyelvükön — 66 tanerő foglalkozik. Ezenkívül kultúrház, munkásklub egy-egy mozival és nyári színház adja a közművelődési tevékenységhez alkalmas keretet. Sok olvasót vonz a nyilvános könyvtár. Az egészségügyi ellátást kórház, poliklinika és szülőtthon biztosítja. A testedzés szolgálatában korszerű lelátóval ellátott sportpálya áll.

Csinosodott a helység arculata is. Utak kövezése, járdaépítés és felújítás, virágágyások létesítése, közvilágítás korszerűsítése egy-egy mozzanata a külső aspektus vonzóbbá tételének. A külsőnek különös fontosságot kölcsönöz az a tény, hogy Detta a jugoszláv határ közelében, nagyforgalmú turisztikai útvonalon fekszik, ahol a külföldi utas első, nem egy esetben döntő benyomásait szerzi hazánkról.

Ezek azok az adottságok és szempontok, melyek alapján Temes megye néptanácsának végrehajtó bizottsága javaslatot tett Detta várossá nyilvánítására. A minisztertanács elfogadta a javaslatot, és határozatba foglalta Detta várossá nyilvánítását.

A fiatal város előtt nem csekély feladatok várnak megoldásra. Folyószabályozás, közművesítés, strandfürdő létesítése a legáltalánosabb érdekek. A lakosság lokálpatriotizmusa és áldozatkészsége kezesség arra, hogy a városfejlesztési feladatok nem maradnak megoldatlanok. A messzenéző tekintet előtt pedig annak a lehető fejlődésnek körvonalai bontakoznak ki, mely a város altalajában talált hévíz sokoldalú hasznosításától várható.

Büchl Antal

*Kós Károly:
Templomkapureészlet
Kolozsvárt
(Balogh Ferenc felvétele)*